

Цялостна училищна програма за сигурна училищна среда и превенция на насилието и тормоза в училищата „Стъпки заедно“

Настоящата Цялостна училищна програма за сигурна училищна среда и превенция на тормоза и насилието в училищата е изготвена от работна група в Министерството на образованието и науката, създадена със Заповед № РД-1493/05.06.2019 г., изм. и доп. със Заповед № РД 09-1918/29.07.2019 г., в изпълнение на Програмата за партньорство между УНИЦЕФ и Правителството на Република България (2018-2022 г.).

Документът се състои от разяснителна част, основна част, речник на понятията и план-график на дейностите с индикатори за постигане на търсените резултати, който е неотменна част от апробационния етап на програмата за период от три години.

Членовете на работната група бяха водени от необходимостта да:

- направят връзки между законовата и подзаконовата нормативна рамка и добрите практики в училищата;
- надградят наличния в България опит в превенционната работа по проблема насилие в училищата;
- зачетат нуждите на училищата и тяхното съ-авторство за създаване на работещ модел;
- работят на базата на съвременни проучвания и изследвания, на широки консултации с различни групи и спрямо демократичните принципи на взаимно уважение, равно достойнство и консенсус;
- на база на това да предложат доказани начини за подкрепа на педагогическите специалисти, за въвличане на родителите и учениците активно и отговорно в създаването на сигурна училищна среда;
- предложат устойчиви решения за създаване на сигурна училищна среда и превенция на насилието в училище.

I. Разяснителна част

Училището е средата, която дава възможност за развитие на потенциала на децата и младежите през един значителен период от живота – средно 9 години. Това е изключително чувствителен период от развитието на човека, в който влиянията на средата могат както да допринесат за изграждане на пълноценно усещане за себе си, така и да нанесат вреди върху развитието на личността. В допълнение децата прекарват голяма част от ежедневието си в училище, поради което сме длъжни да осигурим безопасна и подкрепяща среда, в която всяко дете се чувства прието с различията си и има възможност да учи и развива своя потенциал.

Въпреки, че **насилието в училище**¹ е сериозно предизвикателство, образователната система сама по себе си не го предизвиква. Тя отразява обществените норми и ги прави видими за всички. В същото време дава възможности за справяне с насилието в училище, но само в партниране между всички участници – училище, ученици, родители, цялата общност.

Настоящата програма е насочена към създаване на **сигурна училищна среда**² с цел превенция на насилието и тормоза в училище. Сигурната среда се дефинира чрез позитивния социално-психологически климат в училище и означава създаването на грижовна, уважителна, приобщаваща и подкрепяща училищна култура. Училището с позитивен климат е гостоприемно, учениците и учителите в него са мотивирани да се представят в най-добрата си светлина. Подобно обкръжение повишава чувството на свързаност и принадлежност на учениците към училището.

Програмата предвижда въвеждане на **цялостния училищен подход**³ като световно признато средство за създаване на сигурна среда. Той се базира на разбирането, че причините за насилието се коренят на няколко нива в социално-

¹ Виж Речник на понятията за форми на насилието в училище

² Виж Речник на понятията за характеристики на сигурната училищна среда

³ Виж Речник на понятията за подробно описание

екологичен модел – индивидуално (ученик), междуличностно (клас), общностно (училище) и обществено (местно и национално). Реален напредък в справянето с насилието и **изграждане на здравословни отношения**⁴ може да бъде постигнат само при прилагането на цялостна училищна политика, която се споделя от всички участници в образователния процес, при ненасилствена комуникация и грижа за човешкия фактор.

Цялостният училищен подход е свързан с по-широката концепция на **системния подход**⁵. Някои основни допускания на системния подход могат да дадат разбиране на динамиката на процесите в образованието. Например възгледът, че всеки участник в училищната общност влияе на другите и обратното. Търси се участието и приносът на всеки спрямо конкретната трудност или проблем. Това може да бъде мотиватор за включване на всички страни при решаване на проблеми, включително и на участници, „обявени за виновни“. Училищната система има *модели на поведение*, които представляват автоматични отговори и имат функцията да запазват стабилността на системата. Те могат да бъдат особено непроменливи във времето и да се превърнат в пречка за доброто функциониране на училищната система. Примери за автоматични модели на поведение могат да бъдат: фронталният метод на преподаване, както и обичайните административни канали за комуникация между директор-учители-родители-ученици, които са отдавна утвърдени и е трудно да бъдат заместени. Важен за разбиране на училищния климат е възгледът, че един член на системата (обикновено най-уязвимият) е изразител на наличен системен проблем. Например в клас, в който няма добър емоционален климат или учениците/учителите преживяват силен стрес, е възможно един от учениците, който е най-неспокоен, да проявява поведенчески проблеми. Разглеждайки подобни ситуации през системния подход, бихме насочили вниманието си към разбирането на симптома в контекста на класа/училището и семейството, вместо то да е изцяло върху „проблемния ученик“.

⁴ Виж Речник на понятията относно дефиницията за „психично здраве“

⁵ Виж Речник на понятията

Адресирането на комплексния феномен на насилието в училище изисква съответно отговор на цялото училище. Това означава, че цялата **училищна общност**⁶ – деца, педагогически и друг персонал, училищно ръководство и родители, е въввлечена в промяната на училищната култура, управление и практики за постигане на сигурна училищна среда.

Настоящата програма регламентира в дългосрочен план целите по отношение на създаване на сигурна среда и превенция на **насилието и тормоза**⁷ в рамките на цялостния училищен подход и регламентира различни дейности по направления, свързани с участниците в училищния живот и общността.

II. Основна част

Цел на програмата: *Създаване на сигурна училищна среда с цел превенция на насилието и тормоза в училище*

Подцел 1: Подкрепа и утвърждаване на училищна култура, основана на взаимно уважение, равно достойнство, справедливост

Подцел 2: Насърчаване на информирано и компетентно участие на всички членове на училищната общност

Подцел 3: Прилагане на цялостен училищен подход като се подкрепят дейностите на всяко ниво в рамките на училището

<i>Компонент</i>	<i>Цели</i>	<i>Методи (Начин на процедуране и правене на нещо, особено при систематични и редовни дейности)</i>	<i>Съдържание (тематично направление)*</i> <i>*За всяко училище в съответствие със</i>	<i>Резултати</i>

⁶ Виж Речник на понятията

⁷ Виж Речник на понятията относно дефиниции на „насилие над дете“, „тормоз между деца“ и „агресия“

			<i>спецификите му ще бъде предложен набор от ресурси и насоки от ментора.</i>	
1. Повишаване на осведомеността, чувствителността и готовността на училищната общност за работа по проблемите на насилието и тормоза.	1. Информиране за актуалното състояние на училищната среда и за проявите на тормоз и насилие.	1. Прилагане на въпросници, фокус групи ⁸ , анкети, анализ на документи, отворени дискусии сред училищната общност – ученици, учители и друг персонал, родители.	1. Наличие и особености на насилие и тормоз, степен на принадлежност и защитеност в общността, познаване на процедурите за действие.	Приемане на изводите от проучването на актуалното състояние като основа за ангажиране с конкретни дейности по Програмата.

⁸ Виж Речник на понятията

	<p>2. Отваряне на пространство за дискусия върху различните интерпретации на фактите и актуалното състояние на проблема.</p>	<p>2. Представяне и дискутиране на информацията и на феномена насилие посредством доклад на педагогически съвет, с дискусии на обществен съвет, на родителски срещи, с обсъждане в ученическите съвети, в класовете и чрез други форми за работа в общността.</p>	<p>2. Анализ на резултатите от проучването, както и на феномена насилие: разбиране за насилието и причините за него; отношение към насилието и тормоза в училището, предишен опит с него; ролята на учителите, учениците (акцент върху наблюдателите) и родителите за справяне с този проблем и за създаване на сигурна среда.</p>	
--	--	---	--	--

	3. Дефиниране на нуждите и идентифициране на ресурсите за постигане на сигурна училищна среда.	3. Провеждане на оценка на нуждите в училищната общност относно постигането на сигурна училищна среда и превенция на насилието, чрез SWOT анализ ⁹ , дискуссионни групи ¹⁰ и пленарни заседания.	3. Прецизиране степента на приложение на всеки компонент от програмата в конкретната училищна общност, силните и слаби страни на училището, ресурси за превенция в училището и в местната общност.	
2. Развитие на управленския капацитет на училищните ръководства и координационните съвети с цел прилагане на цялостен училищен подход.	1. Насърчаване на училищните ръководства в моделирането на култура на съпричастие и заинтересованост между колегите.	- Обучение за директорите и координационните съвети (всички членове), преживелищен тренинг, дискуссионни срещи между училищата-участници.	- Знания за прилагане на цялостен училищен подход в рамките на социално-екологичния модел. - Умения за водене на срещи и модериране на групови дискусии с	Разработена политика за сигурна училищна среда.

⁹ Виж Речник на понятията

¹⁰ Виж Речник на понятията

	<p>2. Утвърждаване на лидерската роля на директора за развитие на сътрудничеството и подкрепата в учителската колегия.</p> <p>3. Изграждане на умения у координационните съвети за работа в системен подход с активно участие на родители, ученици и местна</p>	<p>- Текуща подкрепа за ръководство и персонал от страна на ментор¹¹ на училището при въвеждане и прилагане на цялата програма.</p>	<p>учители, родители и ученици.</p> <p>- Знания и умения за създаване на екипност в учителската колегия.</p>	
--	---	--	--	--

¹¹ Виж Речник на понятията

	общност за изграждането на сигурна училищна среда.			
3. Подкрепа на педагогическите специалисти за справяне с ролята и функциите им, свързани с превенцията на насилието и тормоза.	Предоставяне на възможност и инструменти за професионална подкрепа и взаимопомощ за педагогическите специалисти в направления, ключови за	<ul style="list-style-type: none"> - Въвеждане на метода интервизия¹² за работа по случай; - Въвеждане на метода супервизия¹³ за професионална подкрепа в работа по случай; - Използване на метода Учене чрез преживяване¹⁴ (тренинг, тиймбилдинг и др.) за 	<ul style="list-style-type: none"> - Ефективно общуване с ученици и родители; - Медиация на конфликти¹⁷; - Работа с възстановяване на ценността¹⁸ (възстановителен подход); - Управление на групови процеси в класната стая; 	Развити са знания, умения и технологии за работа по създаване на сигурна училищна среда и превенция на насилието и тормоза. Въведени са работещи механизми и структури за професионална подкрепа на

¹² Виж Речник на понятията

¹³ Виж Речник на понятията

¹⁴ Виж Речник на понятията

¹⁷ Виж Речник на понятията

¹⁸ Виж Речник на понятията

	изграждане на сигурна среда.	<p>целите на превенцията на професионалното прегаряне¹⁵ за педагогическите специалисти;</p> <p>- Прилагане на метода за съвместно преподаване¹⁶;</p> <p>- Практически обучения на класни ръководители за провеждане специализирани занятия с класовете, за водене на родителски семинари;</p> <p>- Тематични междуучилищни</p>	<p>- Позитивна дисциплина¹⁹ и справяне с предизвикателни поведения;</p> <p>- Развитие на емоционалната компетентност на учителите и грижа за личностното им съхраняване.</p>	педагогическите специалисти.
--	------------------------------	--	---	------------------------------

¹⁵ Виж Речник на понятията

¹⁶ Виж Речник на понятията

¹⁹ Виж Речник на понятията

		семинари за обмен на опит. - Подобряване на системата на дежурства в междучасията.		
4. Работа с учениците относно превенцията на насилието и тормоза на нива.	На ниво училище: Гарантиране на възможност ученическото представителство да участва информирано и компетентно ²⁰ в създаването на сигурна училищна среда.	На ниво училище: - Участие на ученици в координационния съвет. - Редовни заседания на ученическия съвет (УС) относно решения, касаещи училищния живот. - Популяризиране на начините за сигнализиране на насилие сред ученическата общност от УС чрез	На ниво училище: - Темите за ценности, правила, последствия, вътрешен ред, социални каузи, инициативи, доброволчество; - Темите за насилие и тормоз, разпознаване, реагиране, роля на наблюдателите.	Създадени и работещи начини за въвличане на учениците с отговорност към сигурната училищната среда и училищната общност. Създадени знания и умения, свързани с превенция на насилието и тормоза при учениците.

²⁰ Виж Речник на понятията относно дефиниция за „детско и младежко участие“

		беседи, онлайн, плакати и др. - <i>Участие в проекти</i> по темата за насилието и тормоза в училище.		Партниране от страна на учениците в процеса на изграждане на общност на класа.
	На ниво клас Изграждане на класа като загрижена общност ²¹ .	На ниво клас: Интерактивни <i>занимания на класа</i> за изграждане на сигурна училищна среда.	На ниво клас: - Създаване на групови ценности, правила и последствия (базирани на взаимно уважение, равно достойнство, справедливост); - Сплотеност и сътрудничество в класа; - Вземане на групови решения; - Социално-емоционално учене (СЕУ) ²² .	

²¹ Виж Речник на понятията

²² Виж Речник на понятията относно СЕУ и психично здраве

	На ниво ученик Предоставяне на възможност и условия всеки ученик да бъде приет с различieto си и да се интегрира в общността, както и да потърси помощ при трудности.	На ниво ученик - <i>Психологическо консултиране и/или екипна работа по случай</i> ²³ , вкл. за ученици, които прилагат тормоз и насилие. - Създаване на онлайн-инструмент или др. <i>достъпни и разпознаваеми начини за сигнализиране</i> на проблем.	На ниво ученик: - Търсене и оказване на помощ, акцент върху промяна в ролята на наблюдателите – заемане на активна позиция преди тормозът да ескалира; промяна в поведението на извършителя.	
5. Участие на родителите²⁴ в изграждането на сигурна училищна среда с цел	1. Информирано участие на родителите в училищния живот в посока	- Иновативни подходи за привличане на родителите като партньори.	- За тематични срещи/семинари: родителски стилове; особености на развитието на децата в	Постигната е ефективна и информирана включеност на родителите в

²³ Виж Речник на понятията относно дефиниция на „мултидисциплинарна работа“

²⁴ Имат се предвид и двамата родители или възрастните, които изпълняват родителската функция при деца, лишени от грижата на биологичните си родители

<p>превенция на насилието и тормоза.</p>	<p>създаване на сигурна училищна среда.</p> <p>2. Съпричастно сътрудничество със семейството при случаи на насилие.</p>	<p>- Създаване на система за обратна връзка²⁵ (мнения, предложения, оплаквания, сигнали за насилие) с родителите и информирането им за нея.</p> <p>- <i>Оптимизиране на формата на родителски срещи;</i></p> <p>- Включване на родителите при вземане на решения относно превенцията на насилие и тормоз, както и участие в <i>координационния съвет.</i></p> <p>- Провеждане на <i>родителско-</i></p>	<p>училищна възраст и съобразена с това позитивна дисциплина; ефективно общуване; познания по темата насилие; умения за реакция на родителите, в случай когато детето им е пострадало или извършва училищен тормоз.</p>	<p>процеса на изграждането на сигурна училищна среда с цел превенция на насилието и тормоза.</p>
---	---	--	---	--

²⁵ Виж Речник на понятията

		<p><i>учителски</i></p> <p><i>тематични семинари</i></p> <p>(по класове),</p> <p>дискусионен клуб,</p> <p>ателие, училище за родители.</p> <p>- Консултации на семействата с училищен психолог/педагог-съветник при трудности и за подкрепа на конкретен ученик.</p>		
<p>6. Развитие и ангажиране на училищна общност с цел създаване на сигурна среда.</p>	<p>1. Създаване на разпознаваеми ценности и граници на училищната общност.</p>	<p>1.</p> <p>- Приемане на <i>общоучилищни ценности</i>, правила и последствия на педагогически съвет, популяризирането им сред всички участници в</p>	<p>1.</p> <p>- <i>Обобщаване</i> на приетите на ниво клас ценности, правила и последствия в <i>координационен съвет с участие на ученически съвет.</i></p>	<p>1. Деца, родители, педагогически специалисти, непедagogически персонал, директори са запознати и приемат ценностите, правилата и</p>

		<p>училищната общност чрез плакати, онлайн, договор между училището и родителите и др.</p> <p>- Актуализиране на училищния <i>правилник</i> <i>за вътрешния ред и</i> <i>етичния кодекс на</i> <i>общността</i></p> <p>съобразно общите ценности.</p> <p>- Въвеждане и прилагане на <i>медиация</i> и <i>възстановителни</i> <i>подходи</i> при възникнали конфликти.</p>	<p>- Провеждане на регулярни <i>тематични</i> <i>педагогически</i> или <i>общоучилищни съвети</i> (предложени от различните участници от общността).</p> <p>- <i>Обучение за различни</i> <i>участници</i> в <i>училищната общност</i> в медиация и възстановителни подходи.</p>	<p>последствията на училището.</p> <p>2. Актуализиран училищен правилник за вътрешния ред и други вътрешни регламенти</p> <p>3. Училищната общност е укрепена – родители и ученици имат участие и отговорност в поддържане на сигурна училищна среда.</p>
--	--	---	--	---

	<p>2. Създаване на позитивна идентификация на учениците и учителите с училищната общност.</p>	<p>2. - <i>Творчески, спортни и общностни събития</i> през годината с участие на ученици, родители и учители, с покани към бивши учители и ученици.</p>	<p>2. - Представяне на есета, рисунки, кратки постановки, турнири и други по-актуални теми. - Примерни поводи: отличаване на добри практики, социални и доброволчески инициативи, празници и др.</p>	
--	---	---	--	--

	<p>3. Укрепване на училищната общност чрез информиранот о участие на ученици и родители.</p>	<p>3.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Текуща работа на <i>доброволческа група от ученици-съветници</i> в подкрепа разрешаване на конфликти. - Работа в <i>родителски или родителско-учителски тематични работни групи.</i> 	<p>3.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Теми за обучение на <i>доброволческа група ученици-съветници:</i> укрепване на <i>нагласите, които са несъвместими с насилието и езика на</i> 	
--	--	---	---	--

			<p><i>омразата</i>²⁶, вкл. развиване на емпатията, положителни нагласи към другостта и различието; права, стереотипи, дискриминация и изолация, екипна работа;</p> <p>- Теми за родителски или родителско- учителски клубове /работни групи: организация и посещение на мероприятия, създаване на партньорства с местната общност, планиране на дейности, темата насилие и други теми от интерес.</p>	
--	--	--	--	--

<p>7. Взаимодействие в местната общност.</p>	<p>Училището да разпознава, привлича и използва ресурсите на местно ниво (както служби – социална, здравна, полиция, така и други организации и социални услуги) в помощ на създаване на сигурна училищна среда – на ниво превенция и на ниво интервенция.</p>	<p>1. Срещи на ръководство, координационен съвет и родителски активи с представители на местната общност, привличането им като лектори.</p> <p>2. Покани към представители на местната общност (местните служби, организации, граждани) за включване към формални и неформални събития на училището.</p>	<p>- Дефиниране на ясни очаквания, роли и отговорности на другите заинтересовани страни и записването им в училищните документи.</p> <p>- Изработване на споразумения и планове за сътрудничество.</p> <p>- Информиране на учителите и училището като цяло за ролите на службите и отговорността на самото училище при работа по случай на насилие и тормоз.</p>	<p>Налични процедури за сътрудничество, които се следват.</p> <p>Повишено доверие и сътрудничество между семействата и училището, между училището и други заинтересовани страни.</p> <p>Училищата са подкрепени да работят по случаи на деца, пострадали от насилие и тормоз, както и по други индивидуални казуси, за да се превенират прояви на насилие и тормоз.</p>
---	--	--	--	---

²⁶ Виж Речник на понятията

		3. Сътрудничество с локалните медии за повишаване на информираността на общността относно училищния живот.		
--	--	--	--	--

III. РЕЧНИК НА ПОНЯТИЯТА:

СИГУРНА УЧИЛИЩНА СРЕДА: Дефинира се чрез позитивния социално-психологически климат в училище и означава създаването на грижовна, уважителна, приобщаваща и подкрепяща училищна култура. Училището с позитивен климат е гостоприемно, учениците и учителите в него са мотивирани да се представят в най-добрата си светлина. Подобно обкръжение повишава чувството на свързаност и принадлежност на учениците към училището. Ефективното училищно ръководство е от решаващо значение за създаването на положителна училищна култура.

Ключови сфери за развитие на позитивен психологически климат в училище са:

1. Добро обучение – добрите умения на учителите да преподават по увлекателен начин, който мотивира учениците да учат е мощен защитен фактор срещу агресивно поведение в клас.
2. Училищни ценности като уважение, състрадание, подкрепа и приемането на различията, които дават разумна обосновка на училищните правила. Ползването на „възстановителни практики“ действа като катализатор за подобряване на училищната етика и поведението на учениците в съответствие със състраданието и справедливостта.
3. Политики и отговорност – за достигане на позитивен климат е важно да се развие политика, която да го поддържа. Всички членове на училищната общност участват в процеса на вземане на решения при развитие на политиката.

Решенията, свързани с училищната дисциплина трябва да се основават на споделените ценности в общността и да насърчават отговорността вместо подчинение поради страх от наказание.

4. Подкрепа за учителите – осигуряване на време, пространство и подкрепа от страна на ръководството, за да могат да се срещат с колеги за разрешаване на проблеми и да посещават семинари, развиващи уменията им.

5. Преподаватели, които редовно демонстрират уважение, загриженост и позитивно отношение към учениците създават обкръжение, в което учениците се държат по подходящ начин, отговаряйки със същото отношение.

6. Признаване на културното разнообразие в клас – толерантността към различието е свързана със създаване на позитивен климат на “празнуване” на многообразието и истинско насърчаване на разбирането и приемането на различните културни групи.

7. Физическа среда – чистата, физически привлекателна и безопасна среда показва чувството на гордост и задоволство от училището, което изпитват учители, ученици, администрация.

ЦЯЛОСТЕН УЧИЛИЩЕН ПОДХОД: За изграждане на сигурна училищна среда, в която да се предотвратява появата и развитието на насилие и тормоз, е необходимо да се адресират и насърчат всички участници в училищния живот – педагогически специалисти, непдагогически персонал, ученици и родители.

- Фокусът е върху политиката, учебната програма и промените в социалната среда и регламентите на училището.
- Насърчава се участието на всички членове на училищната общност.
- Всички учители поемат отговорност за предотвратяване и управление на ситуации на тормоз в училището, дори ако не отговарят пряко за участващите ученици.
- Всички ученици от всички класове участват, а не само няколко ученици, „изложени на риск“.
- Дейностите за превенция на насилието и тормоза са интегрирани в учебната програма, учебните стратегии и формалните и неформалните взаимодействия на учителите с учениците, колегите и родителите.

СИСТЕМЕН ПОДХОД: Цялостният училищен подход е свързан с по-широката концепция на системния подход. Системното мислене се прилага върху множество изследователски и практически полета, в това число и върху

педагогиката, управлението и приложната психология. Някои основни допускания, които обединяват системните практики и теоретици в различните научни полета, и които дават разбиране на динамиката на процесите в образованието, са:

- възгледът за системите като „*отворени цялости*“ – подчертава тяхното взаимодействие и непрестанен обмен със средата, която ги заобикаля и в която те съществуват. Едно училище, което макар да има своя вътрешен ред и организация, неминуемо взаимодейства и е повлияно от културата и ценностите на местната общност, в рамките на която то е разположено;
- разбирането за взаимодействията като *кръгови* – в една система, каквито са класа или училището, всеки участник влияе на другите и обратното. Съблюдаването на принципа на кръговост спомага за избягване на нарочването на един от членовете на системата като причина за проблема. Така може да бъде мотиватор за включване на всички страни при решаване на проблема, включително и на участници, които първоначално са „обявени за виновни“. Търси се участието на всеки член на системата и приноса на всеки спрямо конкретната трудност или проблем. Това открива вратата за започване на процес на промяна в системата, въпреки стабилността, чийто пазител са моделите на взаимодействие;
- *моделите на поведение* – във всяка установена човешка система се наблюдават различни модели на поведение. Те представляват автоматични отговори на определени стимули и имат функцията да запазват стабилността на системата. Те често не преминават през съзнателна умствена обработка. В този смисъл спестяват време и енергия. Моделите могат да бъдат особено непроменливи и стабилни във времето, което е предпоставка те да се превърнат в патологични за функционирането на системата и нейните членове. Това става особено явно в периоди на промяна в системата, изискващи по-голяма гъвкавост. Примери за автоматични модели на поведение в една образователна институция могат да бъдат: фронталния модел на преподаване от страна на учителите, както и обичайните административни канали за комуникация между директор-учители-родители-ученици, които са отдавна приети и

макар да са до голяма степен несъвместими със съвременните ценности, залегнали в образователната система, остават непроменими и е трудно да бъдат заместени;

- наличие на *системни свойства* – този възглед носи разбирането, че една система може да има характеристики, които не са присъщи на нейните членове, разгледани поотделно. Например, един учител и неговите ученици могат да бъдат поставени йерархично и да имат противопоставящо се поведение едни спрямо други в системата на класа и училището, но извън контекста на тази система да не са склонни към такъв тип взаимодействия. Това отново ни насочва към важността на цялостния поглед и подчертава, че когато се прилагат мерки за превенция или интервенция в училищен контекст е важно да бъдат съблюдавани и адресирани цялостно системните характеристики, вместо да се поставя фокус само върху някои от участниците, „извадени“ от контекста на системата;
- разбирането за „*симптомите в системата*“ – често един член на системата е изразител на наличен системен проблем. Обикновено това е най-уязвимият член на системата. Например в клас, в който няма добър емоционален климат или учениците/учителите преживяват силен стрес, е възможно един от учениците, който е най-неспокоен, да проявява поведенчески проблеми, които да отклоняват вниманието от цялостното функциониране на системата и чрез които да се „вентилира“ част от натрупаното в системата напрежение. Разглеждайки подобни ситуации през системния подход, бихме разширили фокуса си. Бихме насочили вниманието си към разбирането на симптома в контекста на системата (класа/училището или друго), вместо то да е изцяло върху „проблемния ученик“.

УЧИЛИЩНА ОБЩНОСТ: Училището е много повече от административна единица, то е събирателен център на училищната общност. Училищна общност включва множество групи, които са свързани с училището чрез: личностни връзки, професионални роли, по географски принцип и др. Училищна общност включва учители, ученици и родители, както и широк кръг от съграждани, всички обслужващи звена, които подкрепят училището, и службите, чийто фокус са младите хора: здравни и социални служби, неправителствени организации, търговски обекти, центрове за организиране на свободното време и за оказване на психологическа подкрепа на младите хора. Децата учат и се развиват най-добре, ако образователният процес се осъществява в рамките на училищната общност.

ЗАГРИЖЕНА ОБЩНОСТ: Стимулира създаване на групови ценности, правила и последствия, насърчава вземане на групови решения. Изгражда отношение на приемане, взаимно уважение, взаимопомощ, равно достойнство, справедливост. Загрижената общност създава и подкрепя среда, в която има сплотеност и сътрудничество в класа, всеки ученик е познат, приет, ценен, уважаван, към него се отнасят с доверие, грижа и го окуражават да бъде активен и отговорен; насърчава взаимоотношения, които ценят и подкрепят учебната работа и позитивното социално включване и емоционално израстване; осигурява толерантно отношение към различните етноси и култури.

НАСИЛИЕ НАД ДЕТЕ е всеки акт на физическо, психическо или сексуално насилие, пренебрегване, търговска или друга експлоатация, водеща до действителна или вероятна вреда върху здравето, живота, развитието или достойнството на детето, което може да се осъществява в семейна, училищна и социална среда.²⁷

В рамките на дефинициите за домашно насилие за психическо и емоционално насилие върху дете се смята и всяко домашно насилие, извършено в негово присъствие.²⁸

Според международните стандарти насилие над дете са „всички форми на физическо или психическо насилие, посегателство или злоупотреба, липса на грижи или negliжиране, малтретиране или експлоатация, включително сексуални престъпления” съобразно изброяването в чл. 19, § 1 от Конвенцията на ООН за правата на детето, който изисква защитата на децата от всички форми на физическо или психическо насилие, докато са под грижите на родителите или други лица.

НАСИЛИЕ В УЧИЛИЩЕ: Не съществува единно определение. В разработването на програмата се базираме на дефиницията, дадена в глобален доклад на УНИЦЕФ относно всички форми на насилието в училище. Сред тях са тормозът между децата, включително кибертормозът; сбиванията и физическите и психическите атаки, нападения, свързани с банди; насилието като наказание от страна на учители и други възрастни в училището; атаки над цели

²⁷ Параграф 1, т. 1-5 от допълнителните разпоредби на Правилника за прилагане на Закона за закрила на детето.

²⁸ Закон за защита от домашното насилие (ЗЗДН чл. 2, ал. 1 и ал. 2)

училища; сексуално насилие (посегателство или тормоз от съученици или от възрастни в училището), насилие или атаки чрез медии, включително електронни, социални мрежи и интернет приложения.

Деца не споделят концептуално разбирането на възрастните за тормоз и насилие, следователно разработването на образователни практики и политики за деца единствено върху дефинициите за насилие на възрастните е контрапродуктивно; трябва да допълним перспективите на възрастните с тези на младите хора.

ТОРМОЗ МЕЖДУ ДЕЦА: Тормозът е специфичен вид насилие сред децата и се изразява в повтарящи се във времето негативни действия от страна на един или повече ученици, когато някой умишлено причинява или опитва да причини травма или дискомфорт на друго дете чрез физически контакт, чрез думи или по друг начин. Ключовите характеристики на тормоза са: повтаряемост във времето, злонамереност, дисбаланс на силите, групов характер. Съществуват различни форми: физически, психически и сексуален тормоз, кибертормоз. Повече за формите и нивата на реакция на насилие и тормоз в училище можете да прочетете в „Механизъм за противодействие на тормоза и насилието в институциите в системата на предучилищното и училищното образование”²⁹

АГРЕСИЯ: Агресия могат да бъдат голям репертоар от поведения, насочени към нанасяне на вреда на себе си или на друг. Те могат да са съзнавани или несъзнавани.

В развитиената перспектива агресията се счита за феномен на развитието на детето. Изследователите описват пикове на агресия в ранното детство при първото отделяне и в юношеството при окончателно отделяне на детето от основния обгрижващ. В хода на развитие, култивиране и социализация на детето (първоначално в семейството, впоследствие в училището и в по-големия социум) то научава постепенно да удържа своите агресивни импулси, да ги изразява с думи, впоследствие да ги превърне в социално приемливо поведение. В хода на развитие агресията търпи трансформация от физическа към вербална, а в зряла възраст – към индиректна. Също така има тенденция към преобразуване в различни форми на асертивно (себеотстояващо) поведение, амбициозност и конкурентност при следване на собствените желания

²⁹ Механизъм за противодействие на тормоза и насилието в институциите в системата на предучилищното и училищното образование: https://mon.bg/upload/14362/Mehzm_protivodejstvie_tormoz_281217.pdf

и стремежи за осъществяване. Агресивното поведение може да бъде уместно, адаптивно, себесъхраняващо, враждебно или разрушително.

В социално-когнитивната перспектива се смята, че при акт на агресия нападателят трябва да вярва, че поведението му ще навреди на жертвата и че последната е мотивирана да избегне това поведение.

В образованието култивирането и овладяването на агресията и трансформирането ѝ в асертивно поведение или амбиция за по-високи постижения е една от многото възпитателни и социализиращи задачи на училището.

ЕЗИК НА ОМРАЗАТА: Според определението, което дава Комитетът на министрите към Съвета на Европа, „език на омразата“ е „термин, който обхваща всички изразни форми, разпространяващи, подбуждащи към, улесняващи или оправдаващи расовата ненавист, ксенофобията и антисемитизма или други форми на ненавист, основани на нетолерантност, вкл.: нетолерантност, афиширана като агресивен национализъм и етноцентризъм, дискриминация и враждебност срещу малцинства, преселници и хора с имигрантски произход“. Именно това по-широко интерпретиране („всички изразни форми“) дава основание за възприемане и тълкуване на словосъчетанието в един по-обширен диапазон: „езикът на омразата може да се отнася по-широко и до поведение, жестове, символи и изображения, музика и т.н.“.

ПСИХИЧНО ЗДРАВЕ: Световната здравна организация (СЗО) определя психичното здраве като „състояние на благосъстояние, в което индивидът реализира своя собствен потенциал, може да се справя с нормалния стрес на живота, да работи продуктивно и да дава принос към своята общност“.

СОЦИАЛНО-ЕМОЦИОНАЛНО УЧЕНЕ (СЕУ): Социално-емоционалното учене се дефинира като процес на развиване на умения за живота, работата и обществото в следните области:

- себевъзприятие (разпознаване на собствените чувства, желания и нужди);
- себерегулация (управление на емоциите, импулсите, поставяне на цели);
- социална осъзнатост (разбиране на перспективата на другия, емпатия, уважение на различието);
- междуличностни умения (общуване, сътрудничество, разрешаване на конфликти);

- отговорност (мислене за последиците от собствените действия).

СЕУ има връзка с профилактиката/насърчаването на психичното здраве, тъй като се счита, че хората със силни социално-емоционални умения се справят по-добре с ежедневен стрес, успяват академично, професионално и имат позитивни взаимоотношения. В училище целта на СЕУ е децата да могат да разберат и уважават себе си и другите. То може да се преподава в специално изработени програми и доказано подобрява училищната култура и среда.

ДЕТСКО И МЛАДЕЖКО УЧАСТИЕ: Детското и младежко участие представлява информирано и доброволно включване на децата чрез овластяване, в това число на деца от маргинализирани групи, деца на различна възраст и с различни способности, във всички въпроси, които ги засягат пряко или косвено. То може да бъде **консултативно** – когато възрастните търсят мнението на децата по различни въпроси, за да разберат техните виждания, желаниа или притеснения. Участието може да бъде **в сътрудничество** – когато възрастните включват децата в конкретни програми и дейности. Участието може да бъде **водено от децата**, когато самите те поемат инициатива за някакво действие. Всяка от формите на участие е важна и предлага различна степен на възможност децата да оказват влияние, което да води до промяна. Участието е основно право, но то също така е и средство, чрез което се реализират всички останали права.

МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНА РАБОТА: Работа (по случай), която изисква участието на различни специалисти, имащи отношение към изграждането на сигурна училищна среда. Специалистите се събират на обща среща, на която определят плана за дейностите и отговорностите, касаещ всички участници. По време на процеса на реализиране на дейностите се обсъждат и резултатите, постигнати на определен етап. Изключително ценно е, когато мултидисциплинарната работа се реализира от специалисти, които работят в една и съща среда (класен ръководител, учители, психолог, логопед, социален работник и други според случая). Друг пример е когато се търсят външни на институцията специалисти, например за осигуряване на защита на дете в риск или жертва на насилие или експлоатация дирекция "Социално подпомагане" създава

мултидисциплинарен екип³⁰, членовете на който работят заедно до приключване на случая и който разработва план за действие за защита на детето.

МЕНТОР НА УЧИЛИЩЕТО: Обучен от УНИЦЕФ професионалист, отговорен за въвеждане на програмата в дадено училище, консултиране и съветване на учителите, подкрепящ процеса по изпълнението на програмата и на разположение за подкрепа на училището когато е необходимо, за целия период на програмата.

ПРОФЕСИОНАЛНО ПРЕГАРЯНЕ (БЪРНАУТ): Терминът се отнася до специфично състояние при здрави хора, които работят в емоционално напрегната трудова среда. Професионалното прегаряне е състояние на физическо, умствено и емоционално изтощение, придружено от усещане за неефективност от работата при хора, практикуващи професии в социалната сфера. Това състояние влияе върху всички аспекти на личността – физиологични, емоционални, поведенчески, включително проява на суицидни настроения, развитие на отрицателна самооценка, отрицателно отношение към работата и загуба на разбиране и съчувствие към другите хора, психосоматични заболявания като колит, язва, гастрит, затлъстяване, мигрена, астма и др.. Характеризира се със специфични симптоми и стадии на развитие.

СУПЕРВИЗИЯ ЗА РАБОТА ПО СЛУЧАЙ: Супервизията е професионална подкрепа на различни специалисти в работата им за повишаване на техните професионални умения, знания и нагласи. Тя служи както за преодоляване на затруднения от професионален, психологически и емоционален характер, така и за предотвратяване от професионално прегаряне (бърнаут). Целта е професионалистите да развиват уменията си и да повишават качеството на работата си и тяхното участие в работата по случай на дете преживяло насилие или такова с емоционални и поведенчески трудности. Супервизията може да бъде индивидуална, груповая и екипна. В училище най-често се ползва груповая супервизия. Тя може да бъде по случай или проблем от практиката на един от специалистите като се ползва и приноса от цялата група. Тук супервизираният получава обратна връзка не само от супервизора, но и от всеки отделен участник в групата. Екипната супервизия е вид груповая супервизия, при която се работи с целия екип от специалисти, фокусира се върху

³⁰ По силата на Координационен механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца, жертви или в риск от насилие и за взаимодействие при кризисна интервенция

междупличностните отношения, взаимовръзки, роли, граници, комуникация и др. Ключовата полза на груповите и екипните супервизии е съвместното обучение, ефектът от взаимното учене, т.е. възможността да бъдат представени различни по сложност случаи от практиката, различни интервенции и подходи за решаване на професионални проблеми на специалистите, както и да се намали стреса в работна среда.

ИНТЕРВИЗИЯ ЗА РАБОТА ПО СЛУЧАЙ: Подобно на супервизията, интервизията е форма на професионален обмен в помагащите професии между равни – терапевти, социални работници, учители и др. Изпълнява някои от функциите на супервизия, но лицата, които участват в нея са в равнопоставени позиции. По време на интервизия се споделят казуси, търсят се решения и се обсъждат преживявания, свързани с работата на професионалистите.

МЕДИАЦИЯ НА КОНФЛИКТИ: Медиацията е подход и процедура за мирно разрешаване на спорове чрез общуване. Може да бъде определена като способ за извънсъдебно разрешаване на спорове (конфликти) с помощта на специално обучено за това лице – посредник, което има за основна роля да подпомогне спорещите сами да постигнат разумно разрешение на своя проблем. Медиацията на конфликти дава „защитена среда“, където страните на конфликта правят споразумение по свой свободен избор. Медиацията в училище е провеждана на срещи, в които ученици-медиатори или учители и родители помагат на други ученици да разрешат спорове между тях. В зависимост от случаите е възможно медиацията да се проведе и заедно от учител и ученик като ко-медиатори или само от учител. Медиацията може да помогне да се решат проблеми преди да станат сериозни, да покаже, че учениците могат сами да се справят с проблеми, да подобри атмосферата в училище.

ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА ЦЕННОСТТА: В литературата и в Механизма за противодействие на тормоза и насилието се използва и терминът „подход за възстановяване на щетата“. Подходът за възстановяване на ценността се основава на принципа, че „всяка щета – материална или нематериална, нанесена на друг, трябва да бъде възстановена и да се възстанови уважението и ценността на засегнатите“ и включва съответните действия в тази насока. Важно е преди да се прилага подходът да бъде предварително съгласуван с цялата училищна общност, включително и с децата, и да бъде част от политиката на училището.

ПОЗИТИВНА ДИСЦИПЛИНА: Това е процес на възпитание, основано на уважение към детето и прилагането на фундаменталния принцип на доброта и твърдост едновременно. Това е възпитание което не използва награди, а мотивира и насърчава, не наказва, а се фокусира върху решения. По този начин се създава позитивна почтена среда в която децата могат да се учат, с по-малко влияние на негативни чувства като срам, вина, болка или унижение, и могат да се развиват като личности чрез емоционалната връзка и сигурност от възрастния, който дава усещане за общност, принадлежност, значение и собствен принос.

СЪВМЕСТНО ПРЕПОДАВАНЕ: Съвместното преподаване се разглежда като педагогическо взаимодействие и форма на сътрудничество при провеждането на образователния процес. Някои изследователи говорят за „съвместно обучение“, други – за „комбинирано обучение“, трети – „кооперативно обучение“; четвърти – за екипно преподаване. Съвременната интерпретация, най-често означава участието на повече от един учител в провеждането на образователния процес.

Съвместното преподаване е предназначено да отговори на образователните потребности на учениците с разнообразни възможности за обучение. Съвместното преподаване позволява по-интензивно и индивидуализирано обучение в общото образование, което увеличава достъпа до общообразователната учебна програма. Съвместното преподаване включва двама или повече педагогически специалисти, които се договарят да споделят преподавателска отговорност за една група ученици предимно в една класна стая или работно пространство за конкретно съдържание или цели с взаимна полза, обединени ресурси и съвместна дейност.

УЧЕНЕ ЧРЕЗ ПРЕЖИВЯВАНЕ: Това е метод, в който обучаващите се правят открития и експериментират със собствените си знания, вместо да четат и слушат факти или за преживяното от други. Така придобиват нови умения и могат да променят начина си на мислене. Основно се ползват игри, приключения, изиграване на казуси или ролеви игри, чрез които преживяването се превръща в пълноценен личен опит.

SWOT АНАЛИЗ: Това е метод за стратегическо планиране и е изключително полезен инструмент за разбиране на различни ситуации и вземане на решения. Анализът се базира на четири фактора – SWOT е абревиатура от английски език, зад която стоят следните думи:

- S (Strengths) – Силни страни
- W (Weaknesses) – Слаби страни
- O (Opportunities) – Възможности
- T (Threats) – Заплахи

ОБРАТНА ВРЪЗКА: Обратната връзка е информацията, която на база наблюдение и преживяване предоставяме и търсим от другите хора, групи или организации/институции, с които си взаимодействаме, в случая – от различните участници в училищната общност. Целта е да споделим своите мнения, идеи и препоръки по конкретни въпроси и теми, свързани с училището. Чрез търсене и даване на обратна връзка средата може да се променя и развива, да става ясно кой с какво се справя добре, къде има потенциал за надграждане, в какви посоки може да се случи това, какви конкретни действия биха помогнали. Най-ефективно е когато обратната връзка е целенасочена, навременна и двупосочна, така че получената информация да е от полза.

КОНСЕНСУС: Означава общо съгласие между членовете на дадена група или общност. Процесът на постигане на консенсус подразбира внимателно зачитане на мнението на всеки член на групата и колективно доверие в личната преценка на всеки член за следващите му действия. В идеалния случай, тези, които желаят да предприемат някакво действие, желаят да изслушат тези, които са против, тъй като разчитат, че последвалият дебат ще отчете становищата на всички страни и ще сближи несъвпадащите гледни точки, като по този начин ще подобри консенсуса.

ДИСКУСИОННИ ГРУПИ: Това е метод за свободно обсъждане на даден въпрос или проблем в група. Целта е да се стигне до възможно най-правилното и оптимално решение. За да бъде ефективна работата на групата, още в началото се задават ясни правила, които се формулират и съгласуват с всички участници, задават се и граници на работата. В зависимост от проблема или задачата, може да се поканят външни специалисти да участват с експертно знание и мнение, а може форматът да се ограничи само до участници, които са въввлечени в задачата или пряко засегнати от проблема.

ФОКУС-ГРУПИ: Фокус-групите представляват изследователски метод, дискусия по определена тема, в която участва ограничен кръг участници, обикновено между 8 и 12 души. Дискусията се води от т.нар. модератор. Дискусията е

свободна: модераторът не задава точно определени въпроси, а по-скоро насочва разговора, който да следва развитието на основната тема. Обикновено такава дискусия продължава между 1 и 2 часа. Основната цел е да се разгледа един проблем в дълбочина. Тъй като във фокус-групата няма т.нар. затворени въпроси (т.е. въпроси, при които интервюираният избира между предварително зададени опции на отговорите), основният акцент тук е върху спонтанните отговори на участниците.

IV. План-график с индикатори спрямо очакваните резултати. Общи ангажименти на училището.

Резултати	Дейности	Срок	Отговорна страна	Индикатор (за едно училище)	Източник на верифициране

Общи ангажименти на училищата, включени в Програмата

Ако училището бъде включено в Програмата, то ще трябва да:

1. Определи **координационен съвет за работа** по Програмата.
2. **Проведе оценяване на ситуацията** преди започване на дейностите по Програмата, на междинен и краен етап.
3. **Въведе** занимания за класа **в училищния учебен план** и да **проведе минимален брой часове** в сферата на превенция на насилието и тормоза/насърчаване на психичното здраве/личностно развитие, спрямо изискванията на Програмата „Стъпки заедно“ (минимум 8 теми за всеки клас, разпределени в различен брой часове).
4. Да осигури **участие на координационния съвет, педагогическите специалисти и непедагогическия персонал, ученици доброволци в обучителна дейност** спрямо изискванията на Програмата (ориентировъчно 6 дни).
5. **Въведе и прилага методи за превенция и реакция на насилието и тормоза като:** групи от връстници наставници,

- медиация на конфликти, възстановяване на ценността (при случай, в зависимост от нуждата).
6. Да провежда **редовна съвместна работа с родители** (минимум 4 тематични срещи в учебна година) и да ангажира родителите в училищния живот под различни форми, като създаде **система за обратна връзка с родителите**.
 7. **Партнира и обменя информация и практики с други училища и организации**, работещи в сферата на превенция и реакция на насилието над деца, личностно развитие и насърчаване на психичното здраве.
 8. **Идентифицира пространство във физическата среда за реформиране и да съдейства за реформирането и поддържането** на пространството в изпълнение на целите на Програмата (например създаване и оборудване на релакс-зона и анти-стрес зона за учители и/или ученици, оборудване на зала за срещи и семинари и др.).
 9. **Поддържа** активна двустранна **комуникация** с представители на Програмата от страна на УНИЦЕФ и МОН, както и с останалите участници в инициативата (ежемесечно с различна интензивност).
 10. **Участва активно** в работни срещи за планиране, координиране, информиране и оценяване на дейността по Програмата (ежемесечно с различна интензивност).
 11. **Планира и развива училищна политика** в сферата на превенция и реакция на насилието и осигурява механизми за нейното реализиране.

Роли и отговорности на училищната общност

➤ Координационен съвет:

Координационният съвет може да се състои от 5-7 до максимум 9 участници и включва:

- ✓ Координатор на училищната програма от страна училището
- ✓ Заместник-директор
- ✓ Педагогически съветник и/или училищен психолог (ако има такъв)
- ✓ Учители, които ще работят в сферата на превенция на насилието
- ✓ Представител/и на ученическия съвет (ако има такъв) или ученик/-ици, които ще работят в сферата на превенция на

насилието

- ✓ Представител/и на училищното настоятелство (ако има такава) или друг/и представител/и на родителската общност.

Координационният съвет, начело с координатора на училищната програма отговаря за планиране, проследяване и координиране на усилията за справяне с насилието и тормоза: планира оценката на ситуацията, обобщава и представя: резултатите от оценката, общоучилищните правила; координира и проследява включването на дейностите по Програмата в учебния план и провеждането им, координира създаването на групите връстници наставници, планира и проследява сътрудничеството с родителите. Участва в планиращи срещи и в цялостно осъществяване на училищната програма през учебните 2019/2020 и 2020/2021 и 2021/2022 година.

➤ **Педагогически специалисти и непедagogически персонал, които ще работят в сферата на превенция на насилието и тормоза:**

- ✓ участие в организирани по Програмата **обучения, професионална подкрепа и информационни срещи** (минимум 6 дни, допълнително в зависимост от нуждите)
- ✓ участие в **осъществяване на програмата** (планиране на програмата, провеждане на часове – занятия на класа за социално-емоционално учене, оценка на ситуацията, подпомагане на връстниците наставници и др.)
- ✓ поддържане на **комуникация с другите участници** в Програмата.
- ✓ провеждане на **родителски тематични срещи**, подкрепа работата на родителски работни групи

➤ **Ученици:**

- ✓ участие в **оценка** на ситуацията в училището
- ✓ изработване на **правила на класа** заедно с класен ръководител, приемане и следване на **общоучилищни правила**
- ✓ участие в **класни дейности по Програмата**
- ✓ участие на доброволци от прогимназиалния и от гимназиалните етапи в **обучение за връстници наставници и в**

сформиране и работа на група от връстници наставници

- ✓ участие на представители на учениците (ученически съвет) в **информиране и в изработване на мерки за превенция** на насилието и тормоза – минимум 4 срещи годишно

➤ **Родители:**

- ✓ **запознаване** с методологията на Програмата и подкрепянето ѝ
- ✓ участие в **оценка** на ситуацията в училище
- ✓ запознаване с **общоучилищните правила и уважаването им**
- ✓ съдействие за **планиране и изпълнение** на дейностите по Програмата
- ✓ участие в информационни срещи и **тематични родителски срещи/семинари** по темата насилие и тормоз в училище
- ✓ участие през **родителски работни групи** или клубове в сътрудничество с местната общност и с други служби по темата превенция и реакция на насилие и тормоз, както и в други свързани с училищния живот теми.